

SCHULTHEISZ EMIL: GEORG ERNST STAHL

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A betegségszemléletek problematikájának fejlődésében új irányzat a barokk medicina vitalisztikus szemlélete. Ez csaknem teljesen szembefordul az előző korszak, még Descartes által fundált, tisztán mechanisztikus felfogásával, amely a nozológiában és a praktikus medicinában mint iatromechanika, iatrokémia, illetve iatrofizika képviselt iskolát. A vitalisztikus betegségszemlélet ugyan már a XVII. század közepén is jelentkezett van Helmont írásaiban, virágzásának ideje mégis a XVIII. század első fele, legjellegzetesebb reprezentánsa pedig a századforduló nagy hírű orvosa, G. E. Stahl.

Stahl számára az organizmus „élő valami”, aminek működése egyedül a mechanika szabályaival nem magyarázható. Részfunkciók mechanisztikus magyarázatát ugyan megengedi, de csaknem minden írásában hangoztatja egy olyan, lényegében immateriális erő, princípium létét, amely az életfolyamatokat fenntartja, azok harmonikus összműködését irányítja. A test egységét és egészét – amely részeiben oly bomlékony és lényegében már születéskor pusztulásra ítélt – csak ez az immanens erő őrzi meg.

Az ansbacher születésű (1659) Georg Ernst Stahl a kor másik neves tudósához, F. Hoffmannhoz hasonlóan a chemiater, G. W. Wedel tanítványa volt. Barátjának Hoffmann-nak javaslatára hívták meg 1694-ben a hallei egyetem elméleti orvostani tanszékére. Később botanikát, kémiát és még anatómiát is adott elő.

Stahl első szakirodalmi munkája még erősen mesterének, Wedelnek befolyását mutatja.¹ Talán igaza volt Albrecht von Hallernek, aki mint fiziológus és író egyaránt igen kritikus elme, amikor ezt a disszertációt némileg érthetetlennek aposztrofálta.² Stahl ebben a korai munkájában is érinti az élő szervezetről szóló elképzeléseit, későbbi szisztémájának alapját, de fejtegetései még valóban nem egészen világosak. Nem volt azonban teljesen igaza Hallernek akkor, amikor ezt a szellemes teoretikust és kitűnő gyakorló orvost „homo acris et metaphysicusnak”³ nevezte. Jóllehet Stahl fogalmazása és írásmódja némely helyen talán későbbi műveiben sem eléggé világos, s teóriája tényleg szintetikus természetfilozófián nyugszik, nem öncélú metafizikus. Indulatossága pedig, amire Haller „acris” jelzője utal, igazán nem befolyásolta írásainak lényegét,

melyeket egyébként igen nyugodt hangvétel jellemez; legfeljebb előadásaiban lehetett a kortárs számára kellemetlen.

1684-ben avatták az orvostudományok doktorává Jénában, közvetlenül utána habilitált. Praxisában és egyetemi előadásaiban – már magántanárként a teoretikus medicináról praelegált – rövidesen olyan sikerei voltak, hogy híre az uralkodóherceghez is eljutott. Johann Ernst 1687-ben udvari orvosnak hívta meg Weimarba. Itt hét évet töltött. Híre egyre növekedett.

1695 nyarán kerül ordinariusként Halléba, s a következő szemeszterben már a hallei egyetem orvosi karának decanusa. 22 évig volt Halléban egyetemi tanár. Időközben régi barátjával, az ugyancsak Halléban tanárkodó F. Hoffmann-nal összekülönbözik. Talán ez a körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy elfogadja a porosz király ajánlatát.

1715-ben I. Frigyes Vilmos hívására Berlinbe megy mint udvari orvos. Még ugyanazon évben a legfelsőbb porosz egészségügyi hatóság, a 'Collegium medicum' elnöke lett, mely pozícióját egészen 1734. május 14-én bekövetkezett haláláig megtartotta.

Stahl munkásságának értékelése – phlogiston-elméletével és a fémek rokonságára vonatkozó vizsgálataival a kémia történetének is fontos szereplője – az orvostudomány történetében többszöri változáson ment át.

Az évszázadok folyamán tanait egyszer a „pietizmus hatása alatt létrejött”, minden természettudományi alapot és nézőpontot nélkülöző orvosi szemléletnek,⁴ másszor pedig éppen ellenkezően, „minden immaterialis substantia híján levő mechanikus physiologiai magyarázat”-nak tartják.⁵ Mai szemmel nézve Stahl munkásságát nem kétséges, hogy az általa képviselt vitalizmus klasszikusan idealista természetfilozófiai álláspont.

Az emberi organizmus problematikáját még Jénában nagyobb hallgatóság előtt tartott előadásaiban többször érinti az 1683–86-os években, amint erre 'Theoria medica vara'⁶ című művében maga is utal. Jellemző a stahli vitalizmus – vagy ahogy Gottlieb írja: „dynamismus” – Janus-arcára, hogy míg egyfelől harcol az életműködések egyoldalú mechanisztikus magyarázata ellen, amelyet – helyesen – nem tart kielégítőnek az élettani-kórtani jelenségek magyarázatára, másfelől az „animiának”, mint biológiai posztulátumnak rendszerében való szinte egyeduralma szükségképpen akadály volt annak, hogy szisztémája utat engedjen az orvostudományban a tisztán természettudományos diszciplínának és az anatómia befolyásának.

Az „animia immanens” irányító és gyógyító erejének ilyenén való felfogása odáig vezetett, hogy Stahl, aki oly behatóan foglalkozott kémiával, az orvostudományban a vegyészetnek és farmakoterápiának igen alárendelt szerepet juttatott.

Az életfolyamatokat reguláló, alakító és a regenerációt serkentő erőközpont, amelynek működése az oeconomia vitalis fenntartására irányul, gyógyszeresen nem befolyásolható. Sőt, nem is célszerű befolyásolni. A láz pl. szerinte a vitális princípium által létrehozott, a gyógyulás

szolgálatában álló jelenség, amelyet chinakéreggel visszaszorítani – miként az akkoriban már elterjedt szokás volt – nem szabad.⁷

Élettani elképzeléseit messzemenően befolyásolta William Harvey. Az egyes szervek és szervrendszerek szinergetikus működése az emberi szervezetben – írja 'Theoria medica vara' című összefoglaló munkájának egyik tanulmányában – a nagyvérkör működéséhez hasonló.

Ami az orvosi praxist illeti, ebben elméletei jóval kevésbé jutottak kifejezésre. Inkább gazdag tapasztalataira támaszkodott. Különösen jelentős kiváltó, fenntartó és patoplasztikus befolyást tulajdonított a lelki behatásoknak. Ezt fejtegeti, miközben a gyakorló orvos teendőit tárgyalja 'De visitatione aegrorum'⁸ című rövid tanulmánya is. Egyes betegségek gyógyításában a pszichoterápia a döntő. Máskor az organikus betegség, esetleg trauma által okozott pszichés elváltozások megszüntetése lesz az orvos feladata. Ehhez azonban egyaránt járatosnak kell lenni mind a testi tünetek diagnosztikájában és kezelésében, mind pedig a pszichoterápiában. A tapasztalt orvos művészi feladata a pszichoterápiára alkalmas betegek érzelmi életének megfelelő befolyásolása. Ennek feltétele természetesen az önismeret: „Nemo animi affectus bene cognoscere potest, nisi cognoscat se ipsum”⁹ – idézi Stahl a delphói Apollo-templom homlokzatának feliratát. Stahl valóban jó pszichológiai és a kornak megfelelő pszichiátriai felkészültségről tesz tanúságot. Azt a felfogást azonban, amely szerint ilyen irányú munkássága a pszichiátria történetében új korszak kezdetét jelentené, amint az néhány helyen olvasható, nemigen lehet osztani.¹⁰

Stahl rendkívül termékeny orvosíró volt. A már idézett monográfiákon kívül mintegy 240 kisebb disszertáció, kazuisztikus közlemény és rövid tanulmány származik tollából.

Jóllehet, tanítványainak száma aránylag nem volt nagy, elmélete nyomot hagyott a XVIII. század orvosi gondolkodásán. Magyar származású tanítványai közé tartozott a soproni születésű Liebezeit Zsigmond, aki Halléban doktorált 1713-ban. Hazatérve, Sopron város főorvosa lett. Stahl hallgatója, tanainak követője és bizonyos mértékben interpretátora, Schwartz Theophil János, aki ugyancsak Halléban promoveált 1714-ben. Visszatérve szülőföldjére, Pozsonyban telepedett le mint gyakorló orvos.

¹ Fragmenta aetiologiae physiologico-chymicae. (Jena, 1683).

² „...obscurae dictionis” – írja Haller.

³ „Lobbanékony és bölcsekedő ember” (az acer szó egyben indulatosságot, lobbanékonytságot is jelent). Haller erre is utal.

⁴ K. Sprengel: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde. (Halle, 1828).

⁵ Richard Koch. Sudhoffs Archiv. 18. 1926. 20–50

⁶ „Egy téves orvosi elmélet” (Halle, 1707).

⁷ Lásd erre vonatkozóan 'De synergeia naturae in medende' című művét

⁸ „A betegek megtekintéséről” (vizsgálatáról). (Halle, 1703).

⁹ „Senki sem ismerheti meg jól a lélek érzéseit, ha önmagát nem ismeri”

¹⁰ V. ö.: S. Kornfeld: Geschichte der Psychiatrie. (Jena).